

Българският държавен киноархив

Предисторията

През 19 век, близо четири столетия след Гутенберг, човечеството открива нови възможности за преодоляване и на времето и на пространството. Символично именно „векът на историята“ създава фотографията, фонографа и кинематографа. На свой ред те осигуряват на паметта за миналото траен и съхраним носител за нейния образ и глас. Чрез тях „случващото се“ вече може да бъде не само записано с букви, прочетено и препрочитано, но позволява да се фиксира и възпроизвежда многократно като движещо се изображение, като звук и образ. Разколебава се и митът за неповторимостта, защото „уловеният“ миг позволява да бъде записан върху носител, а възпроизвеждането му е по-скоро въпрос на професионален интерес, на личен избор и на технически посредник.

Сбъдва се наполовина вечната мечта за пътуване с „машината на времето“ – за жалост и до днес все още само едностранно – към миналото.

Създавайки фото-фоно- и кинодокументите, безконкурентните „очевидци“ и „свидетели“ на отминаващото време, 19 век, отправя предизвикателства и към традициите на архивите. Приписваната, но и присъщата им консервативност е принудена да отстъпи пред несъмнените достойнства на новите извори. По силата на първите специализирани закони, признали архивния статут на аудиовизуалните документи, най-рано за тях отварят врати архивите в Русия (1926 г.) и САЩ (1934 г.). В същото време, се учредяват и европейските специализирани институции за филмово наследство – филмотеките в Белгия, Великобритания, Италия, Франция, Германия, Швеция и др.¹

Българските корени

На този фон създаването на Българската национална филмотека в края на 50-те и началото на 60-те години на 20 век изглежда като позакъсняла проекция на световните тенденции. Дори и по отношение на изграждащата се след 1952 г. мрежа от български държавни архиви, институцията национална филмотека възниква с известно закъснение от близо шест години. Самата сбирка от кинодокументи обаче се формира по-рано, още през 1941 г., непосредствено след появата на пропагандната структура Фондация „Българско дело“, и остава ведомствено ограничена в нейните рамки до самото закриване на фондацията през 1948 г. Междувременно, с публикуването на Закона за кинематографията от 14 октомври 1946 г. се осигуряват нормативни предпоставки за създаване на държавен киноархив. И съществуващата сбирка от кинодокументи във филмотеката на „Българско дело“ и перспективата за нейното прерастване в „Държавна киноархива“ според закона са напълно съзвучни с обществените нагласи и инициативите от първата половина на 20 век, формиращи идеята за „държавен архив“ в българското пространство.

Липсата на конкретни проучвания върху историята на киноархива,² мотивира настоящия опит за „реконструиране“ на миналото на институцията, съхранила образните свидетелства на българската кинопамет. При това стремежът е не да се представи цялостното развитие, а по-скоро да се открият различните фактори, които ускоряват или възпрепятстват създаването на държавния киноархив и да се маркират в естествената им последователност.

Сбирката

Проследяването в хронологически ред на по-важните дати и събития, свързани с обособяването на българския киноархив, условно отразява два аспекта. Първият съвпада с формирането на сбирката от кинодокументи, а вторият е свързан с разширяване на източниците за нейното попълване и с последвалото институционализиране. За начало на сбирката, безусловно би могла да се приеме датата 31 март 1941 г., когато е учредена Фондация „Българско дело“³, институцията – символ

на официалната кинохроника, синоним на българския седмичен кинопреглед от 1941 до 1948 г., и по-малко известна като положила началото на държавния кино- и държавния фотоархив.

И двата отдела, изграждащи първоначално структурата на фондацията, „филмовият“ и „издателският“ започват без собствена продукция, като наследяват филмите и изданията на Дирекция на националната пропаганда, но поемат задължението по тяхното разпространение (за филмите) и пласиране (за в. „Днес“ и „Вечер“).⁴ Затова първите кадри, първите ленти кинохроника от 1941 г., въпреки че са създадени от филмовия отдел на Дирекция на националната пропаганда, носят емблемата на Фондация „Българско дело“ и достигат до нас съхранени именно благодарение на фондацията. През следващата, 1942 г., филмовият отдел на „Българско дело“ поема не само пласирането на седмичните кинопрегледи, но и тяхното производство.⁵ Така, според отчета на Управителния съвет на „Българско дело“ за 1942 г, одобрен с подписа на министър-председателя Богдан Филев, са обявени и реално произведени от фондацията 52 кинопрегледа (с по 3 – 6 копия), три културни филма - „Ботевград“, „Копривщица“ и „Дорково – Рила“ и снимките на игралния филм „Сватба“.⁶ В резултат на структурна промяна през 1943 г. филмовият отдел на Дирекцията на националната пропаганда преминава към фондацията и с това окончателно „Българско дело“ поема ролята на държавната институция (всъщност частно-правна), отговорна за „организиране производството на подходящи български филми с агитационна цел, провеждаща политиката на правителството на България ...“⁷

Определената по този начин още в устава на фондацията компетентност продължава да се реализира до самото ѝ закриване главно чрез седмичния кинопреглед. Съпътстваща, неотделима функция, макар и неформулирана изрично в основополагащите за фондацията документи и в първите отчети за дейността ѝ, е свързаната с *опазването на създадените кинодокументи*. За тези ранни години за сега не са открити документални свидетелства за длъжностни лица, пряко ангажирани с архивното опазване на кинодокументите. Няма съмнение обаче, че Дирекцията на националната пропаганда и Фондация „Българско дело“ в своето време проявяват загриженост, и въпреки успяват да съхранят собствената си най-ранна кинопродукция, която и до днес се пази в Българската национална филмотека. В сухи цифри и общи статистически измерения създадената и запазена във времето кинохроника се побира в 165 кинопрегледа преди „разделната“ септемврийска дата от 1944 година и повече от 200 след нея до закриването на фондацията през 1948 г.⁸

Следва да подчертаем, че за разлика от специфичния кинофонд, писменото документално наследство, принадлежало на някогашното деловодство и на учреденския архив на Фондация „Българско дело“ не е достигнало до нас. Затова историята на фондацията е възможно да бъде проучена единствено чрез документите, отразяващи взаимодействието ѝ с институции и лица, които са в състава на други архивни фондове в българските държавни архиви. И обратно – сбирката от кинодокументи, съхранена в своята цялост, е в основата на днешния държавен киноархив, на Българската национална филмотека и разкрива видимата памет на българската история.

Нормативите и институциите

Законът за кинокултурата от 1946 г.

Нормативни предпоставки за учредяване на киноархив възникват едва през октомври 1946 г., когато е обнародван Законът за кинокултурата.⁹ В него за първи път (и дори преди появата на архивното законодателство) се предвижда учредяването на „държавна киноархива“. В мотивите към законопроекта лаконично се отбелязва, че киноархивът се създава „за научни и учебни цели.“ Най-кратката и обща характеристика на този регламент е – монополизиране на вноса, разпространението и отдаването под наем на филмите чрез Фондация „Българско дело“ при запазване на частното филмово производство. Оценяван различно¹⁰, законът е коментирани по-малко

като пръв български норматив, предвиждащ създаването на държавен киноархив. Според текста на чл. 13 „При Министерството на информацията и изкуствата се създава държавна киноархива (к.м.), която се завежда и съхранява от фондация „Българско дело“. При това от източниците за попълване състава на бъдещия киноархив не се изключват частните кинопроизводители „на всякакъв вид кинокартини, предназначени за публично представяне“. Законната разпоредба ги задължава „при поискване да представят по едно неизползвано копие, заедно със съответния плакатен, рекламен, фотографен и други материали, срещу заплащане на костуемата стойност на копието от Фондация „Българско дело“. Това задължение се отнася както за нормалните, така и за тесните кинокартини. С оглед опазването на документалното кинонаследство, законът постановява „копията от кинокартини влезли в държавната киноархива да не могат да бъдат обект на търговска експлоатация.“

Преди този несъмнено благоприятен за бъдещия киноархив регламент са правени и други опити в тази посока. Така, в един сравнително малко известен проект на Наредба-закон за кино- и фотокултура, съставен и обсъждан в края на 1944 и началото на 1945 г., Фондация „Българско дело“ е определена като структура, която да завежда и съхранява създадената при Министерство на пропагандата Държавна киноархива.¹¹ Също преди публикуването на Закона за кинокултурата, още на 6 юни 1946 г. е одобрен бюджет на Фондация „Българско дело“ и според приложената в него таблица е предвидена длъжност на „*заведующ киноархива*“ в състава на специалните служби на киноотдела. За фотоотдела е преповторена известната от предходната година длъжност на „картотекар негативи и позитиви“.¹² В обяснителните бележки към бюджета обаче, в общ текст са определени задълженията на „заведующи негативна и позитивна филмотека при кино- и фотоотдела“. Те са сведени до: „Води подробен опис и картотека на негативите и позитивите. Своевременно подрежда, поддържа в изправност и се грижи за правилното и безопасно съхранение на снетите негативни и позитивни материали. Прави периодично щателен преглед на състоянието на филмотеката и по нареждане на съответния началник на отдел взема всички необходими мерки за отстраняване причините, които могат да предизвикат повреда на филмотечните материали.“¹³ Очевидно е разминаването в пояснителния текст и в таблицата на този официално утвърден бюджет. Обстоятелството, че се предвижда той да влезе в сила от самото начало на 1946 г. и че е утвърден през юни, преди Закона за кинокултурата, както и характеристиката на длъжностите дава основание да приемем, че в него не е визиран кадровият състав за бъдещия киноархив и че „заведующият киноархива“ е длъжност на лице, отговарящо по-скоро само за филмотеката, за учреденския филмов архив на Фондация „Българско дело“.

Въпреки благоприятната нормативна разпоредба през 1946 г. не се обособява структурна единица „киноархив“.

Съюзът на филмовите дейци

Не настъпва промяна и през следващата 1947 г, когато длъжността „заведующ киноархивата“ е подменена с тази на „картотекар на филми и снимки“ във филмотеката на киноотдела (наред с „музикалния оформител на филми“ и „пазител на музикални плочи, ленти и музикално имущество“)¹⁴. Несъмнено и на този състав не е било по силите да създаде и поддържа държавния киноархив.

Паралелно с „плахото“ придвижване (предимно в нормативен аспект) в посока към институционализирането на сбирката на киноархива се подема инициатива за създаване на филмов архив и „отвън“. „По почина на филмовата секция при Камарата на народната култура започнато е създаването на филмов архив към Съюза на филмовите дейци в България“.¹⁵ Според това съобщение, поместено в специализираното издание на Фондация „Българско дело“ през същата 1947 г. предстои в архива „да бъдат събрани всички запазени досега български филми“.¹⁶ Отбелязва се, че е „започнало вече тяхното издирване“. Отправя се и апел към всички, у които се намират български филми – цели или каквито и да било остатъци и списания, да се предадат в секция „Филмово дело“ в Камарата на народната култура. Това

обстоятелство дава основание на някои автори да определят 1947 г. за начална в създаването на Филмовия архив към Съюза на филмовите дейци. Като ръководител на архива се назовава Васил Пошев, бивш кинорежисьор.¹⁷

Всъщност и през 1947 г. не се променя статутът на киноархивната сбирка, принадлежаща на фондацията. Отложеното учредяване на архива най-вероятно е свързано с подготовянето и обсъждането по същото време текст за нов закон (публикуван през април 1948 г., но приет от Народното събрание още през февруари с.г.). В този смисъл позицията на „изчакване“ на предстоящите изменения е напълно обяснима.

Законът за кинематографията от 1948 г.

И новият Закон за кинематографията¹⁸ не оправдава надеждите за институционализиране на архивната киносбирка. Неговата основна цел е национализацията на българското кино и тя е възложена на новоучреденото Държавно предприятие „Българска кинематография“ - приемник на Фондация „Българско дело“. Последната се ликвидира и всички активи и пасиви, към които би могла да се отнесе и нереализираната разпоредба за създаване на „държавна киноархива“ се прехвърлят върху „Българска кинематография“. По отношение на кинодокументите законът постановява тяхното одържавяване, поради което „всички кинокартини, внесени в страната..., които са предадени или следва да се предадат на Фондация „Българско дело“, от деня на влизане на настоящия закон в сила, стават държавна собственост“. Одържавяването засяга също и „всички произведения в страната кинокартини, както и тези, които се намират в процес на снимане.“ Липсата на конкретна нормативна формула за съдбата и бъдещия „градеж“ на киноархива, (с изключение на обобщаващата, символично представената в преходните разпоредби „препратка“ на функциите, мероприятията и инициативите на Фондация „Българско дело“ към новосъздаденото предприятие „Българска кинематография“) може би на свой ред е „допринесла“ за отлагане във времето на структурното обособяване на филмовия архив.

Затова и следващият десетгодишен период в историята на българския киноархив е характерен с влиянието и доминирането на различни фактори, които по-скоро очертават контурите на бъдещия държавен киноархив и постепенно водят до неговото структурно обособяване. Формираната сбирка, или още специализираният филмов фонд, като цяло запазва характера си на учреденски архив в рамките на новосъздаденото предприятие „Българска кинематография“. Известно разширяване на компетенциите (или по-скоро на източниците за попълване състава с кинодокументи) се допуска еднократно, при самото национализиране на частните филмови предприятия.¹⁹

Последвалото след Закона за кинематографията обявление за закриване на Фондация „Българско дело“, публикувано в Държавен вестник на 21 юни 1948 г. също не представя конкретен текст за „съдбата“ на „държавната киноархива“. Нещо повече, забелязва се известно разминаване, асиметрия в нормативните предписания. Така, при липсата на конкретна разпоредба за създаване на държавен фотоархив в закона от 1946 г., в обявлението изрично се подчертава ангажиментът на новоучредената „Българска кинематография“ по отношение на „откриването и поддържането на държавната фоторепортажна служба и държавния фотоархив“. И обратно – въпреки нормативно предписаното създаване на „държавна киноархива“ в Закона за кинокултурата, при ликвидиранията на „Българско дело“ и на принадлежащия нормативно към него киноархив – не се споменава нищо конкретно.

Известна промяна в длъжностния състав на новото Държавно предприятие „Българска кинематография“ настъпва според утвърдената на 14 септември 1948 г. щатна таблица. В нея, за първи път в историята на киноархивирането в България, се въвежда длъжността на един „уредник на музея и кино- и фотоархива“, за който се изисква и висше образование и служебен ценз – по избор.²⁰ Заедно с това се предвижда и длъжност на „завеждащ производствения архив и филмотека“, а също и един

„картотекар на филми и снимки“. Това е първият опит, и по ирония на съдбата, едва след ликвидирането на Фондация „Българско дело“ (която нормативно е задължена „да създаде и завежда държавната киноархива“) за разграничаване на функционалните и длъжностни задължения между отговорния за филмотеката (сбирката, учреденския филмов архив) и този за държавния киноархив (историческия филмов архив).

Пионерът Васил Гендов

Оттук насетне историята на българския киноархив се свързва с името на Васил Гендов, по-известен като пионер на българското кино, като създател на първия български игрален филм „Българан е галант“. Според утвърдения и уважаван историк на киното, Александър Янакиев, през 1948 г. „В. Гендов поставя началото на българския филмов архив“²¹ и по „зла ирония човекът, чиито филми са погубени и който е убеден в творческото си превъзходство над другите автори, е принуден да събира техните произведения.“²²

Киномузеят

Към този „парадокс“ се добавя и друг – години на ред, именно музеят (а не киноархивът според предписанието на закона) е в структурата на „Българска кинематография“ и изпълнява функциите и на архив, пренасяйки съхраненото в годините към Българската национална филмотека. Според Устава за устройството и задачите на Комитета за кинематография, утвърден на 13 май 1952 г., „Музеят има за задача да се издирят и съхранят всички филми, документи, снимки, списания, книги и др. във връзка със създаването на националния български филм и останалите въпроси из областта на кинематографията“²³. Така, някъде между усилията и задълженията на пионера на българското кино, от една страна, и дейността на филмовия музей, от друга, се очертават контурите на предархивното пространство, в което едва в края на 50-те години ще се обособи специализираният отдел „киноархив“. До тогава единствено филмовият музей постоянно присъства в структурата на Управление на кинематографията като самостоятелно звено заедно с библиотеката.²⁴

Що се отнася до предвидената за 1948 г. длъжност на „уредник на музея и кино-и фотоархива“ в „Българска кинематография“, то от самото начало се поема и реализира от В. Гендов, но сведена само до функциите на длъжността „завеждащ музей“. В по-късни години Васил Гендов е същевременно и „съветник по история на киното“²⁵.

Решението на Комитета за наука, изкуство и култура

През 1949 г. е публикувано Решение на КНИК за „Състоянието и работата на Българска кинематография“.²⁶ В духа на времето са отправени критични бележки и в заключение се предлага смяна на ръководния състав. Назначеният само година преди това главен директор Страшимир Рашев е понижен на директор по производствената част. Един от мотивите за наказанието е „похабяването на материали от филмовия архив и др.“ В случая зад тази абстрактност „филмов архив“ най-вероятно се крие филмотеката, или още сбирката от кинодокументи.

Постановлението на Министерския съвет за състоянието и задачите на българската кинематография от 31 януари 1952 г.

В началото на 1952 г. – на 19.02. е публикувано ПМС № 91 за състоянието и задачите на българската кинематография. След пространната равносметка и отправената критика, в постановлението се предвижда реорганизиране на Дирекцията на кинематографията в Комитет за кинематография. Според текста на чл. 18 се създава Дом на киното, към който да преминават творческите задачи на Съюза на филмовите дейци (създаден през 1934 г.). На второ място се предвижда „да се обогати и разшири съществуващият музей на кинематографията – като към него се създаде кабинет по теория и история на киното.“ И накрая – предвижда се „да бъде създаден държавен киноархив по история на кинематографията, като за целта бъдат доставени за учебни

цели от СССР и Чехословакия някои по-важни неми и звукови филми, сочещи основните етапи на развитието на киноизкуството“. Няма съмнение, че така формулираната цел на архива не само го отдалечава от историята на кинематографията, но е сериозно отстъпление и от същността, предназначението и функциите на един архив, и особено – исторически. В случая се наблюдава отстъпление дори в сравнение със законодателните разпоредби от 1946 г., (от Закона за кинокултурата). Известно разминаване се забелязва и по отношение на излезлия по това време Указ 515 за създаване на Държавния архивен фонд (утвърден и влязъл в сила на 10 октомври 1951 г.). Разбира се различията в този случай биха могли да се обяснят със служебното предназначение на указа – необнародван и останал в рамките на ведомствената затвореност на МВР.

Само два месеца след публикуването на постановлението, през март 1952 г. Комитетът за държавен и народен контрол, намира основания и подлага на цялостна проверка „Българска кинематография“. В резултат не закъсняват персоналните наказания и отправените препоръки в духа на времето. Сред тях се откроява задачата „да се набележат мерки до един месец за опазване на филмовите копия, като се осигури преглеждането на всяко копие, излизащо от склада“.²⁷ Точно след тридесет дни предписанието е изпълнено и по нареждане на подпредседателя на Комитета за наука, изкуство и култура „са въведени мерки за опазване на филмовия фонд.“²⁸ Следва издаването на „Временна наредба за съхранение и опазване на оригинални негативи и други оригинални изходящи материали от Студия за игрални филми“. В нея е проследен технологичният ред на работа и са очертани строго отговорностите по опазването на кинодокументите в различните структури. За обработените негативи е определено да се пазят в специално отредени за целта касети в БНБ.²⁹

Няма съмнение, че конкретните мерки от 50-те години целят и постигат резултати при опазването на кинодокументите, но предимно в рамките на учрежденското им съхранение. В известен смисъл по-общозначими и близки до целите на националните архиви са споменатите вече функционални компетенции на киномузея, определени в устава на Комитета за кинематография от 1952 г.³⁰

Домът на кинодейците 1953 г.

Сравнително по-адекватни и отговарящи на същността на архивните институции се оказват и усилията на професионалните сдружения. Вече беше отбелязана инициативата на Съюза на филмовите дейци от 1947 г. И новата доброволна творческа организация – Дом на кинодейците заявява още в самото начало намерението си да създаде филмов архив. Решението на Управителния съвет „по въпроса за Държавния филмов архив“ е изпратено на 23 декември 1953 г. до Комитета за кинематография. В него се предлага да се приведе в известност „Държавният филмов фонд, като се изготвят списъци на филмите, които са на разположение на Комитета за кинематография“. Обосновава се също така необходимостта от създаване на филмов архив – за квалификация на творческите кадри и научно-изследователска работа. И накрая, отправя се молба да не се пристъпва към унищожаването на съществуващите филми, преди да са прегледани от Дома на кинодейците.³¹

Нормативите на „Българска кинематография“ от втората половина на 50-те г.

Разсредоточените отговорности и усилия на различни структури и творчески сдружения за опазването на кинодокументите са доминиращи и през втората половина на 50-те години. В щатните разписания и в документите, отразяващи структурата на Българска кинематография продължава да присъства през 1954, 1955, 1956 г. единствено структурното отделение „Музей и библиотека“ – с щатното длъжностно лице, което завежда музея и заедно с това е съветник по история на киното (В. Гендов).³² Същевременно значителна част от масива кинодокументи все още се съхранява във филмотеките на самите студии.

Липсата на киноархив като централизирана структурна единица по това време се компенсира в известен смисъл от добрата вътрешноведомствена нормативна база, която достига значителен обхват и конкретност през 1956 г. Сред одобрените осем норматива³³ е и Правилникът за движението, съхраняването и начина на употреба на филмотечните материали. Чрез него се регламентира текущото или „предархивно“ съхранение на кинодокументите, в което в известна степен се засягат и редът на предаването им във филмотеките и в музея, който продължава да бъде специализирано звено за съхранение на кинодокументи с архивна стойност. С правилника се задължават филмопроизводствените студии след приключване на даден филм да предадат на музея по-интересните работни фотоси, ценни материали от производството с архивна стойност, снимачните книги и един комплект снимки от основния състав на снимачната група, а ДП „Разпространение на филми“ да предаде най-интересните образци от издадените реклами за филма. Предаването на тези материали става безвъзмездно и съгласувано с ръководителя на музея с оглед на тяхната архивна и музейна ценност.

Държавният киноархив

Установилият се по същество децентрализиран модел за съхранение на ценни киновидетелства както във филмотеките на трите студии³⁴, така и в Държавното предприятие „Разпространение“ и в киномузея е „нарушен“ с учредяването на българския държавен киноархив. От 1958 г. се институционализира сбирката от кинодокументи, включила в себе си документалното кинобогатство на България – първите кадри преди възникването на Фондация „Българско дело“, цялото нейно кинонаследство и всичко съхранено във филмотеките и в музея на „Българска кинематография“. Новоучреденият през 1958 г.³⁵ държавен филмов архив към Управление на кинематографията, през следващата 1959 г. е вече неподходящо отнесен към структурата на Научноизследователския институт по кинематография и радио. Поради специфичната си изследователска дейност, институтът е ръководен в научно отношение от Физическия институт на БАН. Затова първите години от историята на архива са подчинени на усилията за обособяване, за отделяне, за отвоюване на самостоятелност. От многото примери в този смисъл особено показателен е докладът на началника на Управление на кинематографията В. Коцев пред Министерството на просветата и културата, който съдържа солидна обосновка за необходимостта от обособяването на Държавния киноархив в самостоятелна структурна единица на Управлението на кинематографията.³⁶ Второто съществено предложение в него е адресирано към Студията за хроникални и документални филми с апел да предаде на Държавния киноархив филмотеката заедно със съответния фонд „Работна заплата“ и средствата за издръжка на служителите. Докладът завършва с проект на решение за отделянето на Държавния киноархив от института и прякото му подчинение на Управление на кинематографията. Съставен и приложен е също и проект на щатно разписание от общо 10 служители в състава на които и деловодител и машинописка и киномеханик. Около проекта се обединяват с подписите си освен управляващия кинематографията В. Коцев и директорът на Кино-фото института – Ст. Шарланджиев и завеждащата Държавния киноархив Н. Крънзова. Само три дни по-късно експертите в министерството се произнасят за невъзможността да се удовлетворят исканията на кинематографията за следващата 1960 г.

От своя страна и Съюзът на кинодейците се опитва да промени съществуващата структурна зависимост на архива от института и участва последователно в среща и в съвместно заседание с представители от управлението на кинематографията и от Министерството на просветата и културата.³⁷ Всъщност един от мотивите за отстояване на позициите е свързан с искането киномузеят да се прехвърли към Съюза на кинодейците в България.

Въпреки ограничения състав и множеството съпътстващи и присъщи на всеки начален организационен стадий проблеми, киноархивът функционира пълноценно от самото начало. Започва с мерките по опазване на филмовия фонд, категоризиране на филмите с оглед предаването им в държавния киноархиви т.н. Не закъснява и международното професионално признание – още през 1959 г. Държавният киноархив по история на кинематографията е приет за член в Международната федерация на филмовите архиви. Същевременно не престават опитите за отделяне на киноархива и в началото на 1962 г. е внесено в Министерския съвет и отхвърлено поредното предложение за обособяване на Българска национална филмотека като самостоятелна институция. Година по-късно тази последна стъпка е извървяна и от 1963 г. до настоящия момент Българската национална филмотека е самостоятелна институция на бюджетна издръжка от държавата и със седалище в София. Според разпоредбите от 60-те години предметът на дейност на Българската национална филмотека се свежда до „колекциониране, реставриране, съхраняване, техническо обработване на филмови и нефилмови архивни ценности с национално и международно значение; съхраняване произведения на българското и световно кино, както и произведения на други видове изкуства, заснети върху филмова лента или други видове аудиовизуални документи, които имат документална историческа стойност.“

Статутът на Българската национална филмотека според архивното законодателство

От тук насетне пред филмотеката възникват един след друг тясно-професионални, специфични архивни проблеми и задачи. Започват и лутанията на специализирания киноархив сред мрежата на държавните архиви, които по това време имат вече 10-годишна история. Както е известно, държавните архиви в България се създават въз основа на Указ 515 на Президиума на Народното събрание от 10 октомври 1951 г. За кинодокументите указът предвижда в зависимост от научно-историческото им значение да се предават в държавните архиви три години след като са създадени. По-късно срокът е удължен на десет години. В съответствие с тези разпоредби, кинодокументите са равнопоставени на писмените, традиционните документи и се съхраняват в общи архивни фондове с тях в държавните архиви. Изменения в нормативните основания настъпват през 70-те години, когато се подготвя проектът на Закона за Държавния архивен фонд. Тогава разпространение получава идеята за прерастването на филмотеката в архив за аудиовизуални документи. Конкретни затруднения, породени от недостатъчната и незадоволителна материална база за съхранение на кинодокументите са в основата на опитите за промяна и в статута на Българската национална филмотека. За целта са съставени предложения под формата на доклади от министъра на информацията и съобщенията Г. Андреев и от председателя на Комитета за изкуство и култура П. Матов, адресирани до Секретариата на ЦК на БКП и до Председателя на Министерския съвет.³⁸ Изход от ситуацията се търси в разширяване на функциите на филмотеката и в превръщането ѝ в Централен архив за кино-фото-фонодокументи. Правят се аналогии с други социалистически страни, без обаче да се отчита, че в тях специализираните киноархиви функционират едновременно и независимо от националните филмотеки и синематеки. Българският вариант предвижда създаване на Централен държавен кино-фото-фоноархив на базата на Българската национална филмотека и е отразен в проект на постановление на Министерския съвет.³⁹ По този начин всъщност се изпълняват предписанията на утвърдената от Бюрото на Министерския съвет „Концепция за развитие на архивното дело в съответствие със задачите на Единната система за социална информация“.⁴⁰ Изграждането на такъв архив според концепцията се предвижда да се осъществи в периода 1976 – 1980 г. Предложението остава само проект, въпреки че е съгласуван и одобрен надлежно от министерства и сродни институции. И след това обаче идеята за централизирано съхранение на аудиовизуалните документи в рамките на Българската национална филмотека продължава да търси нормативната рамка. Намира я в утвърдения през 1975 г. Правилник за прилагане на Закона за Държавния архивен

фонд. Според текста на чл. 6 в него Българската национална филмотека се причислява към органите за управление на Държавния архивен фонд като Архив за кино-фото-фонодокументи. На практика и това нормативно предписание не се реализира и отпада чрез поредните изменения в Закона за Държавния архивен фонд и в Правилника за неговото прилагане от края на 80-те години. Всъщност според чл. 6 от променения вече правилник, публикуван в Държавен вестник на 25 април 1989 г. се утвърждава, макар и за кратко време най-реалистичният вариант за централизирано съхранение на аудиовизуалните документи. Българската национална филмотека е призната за ведомствен архив, който пази постоянно кинодокументите на своето ведомство. Респективно – Националната фотографска агенция – фотодокументите, Комитетът за телевизия и радио – съответно телевизионните и фонодокументите и т.н.

Съвсем скоро обаче, тази адекватна нормативна разпоредба за централизирано опазване на националното кинонаследство е отменена с поредното изменение и допълнение на Закона за Държавния архивен фонд от 1993 г. На ведомствените архиви, вкл. и Българската национална филмотека е отнето правото да бъдат органи на управление на Държавния архивен фонд, разпоредба, която продължава да е в сила и до днес.⁴¹

Междувременно и от страна на националната филмотека са регистрирани опити за превръщането ѝ в аудиовизуален архив с по-широк профил.⁴² В началото на 90-те години директорът на филмотеката Вл. Игнатовски представя доклад до Министерския съвет с предложение за учредяване на Национален аудиовизуален институт като поделение на Министерство на културата. Целта на този институт според вносителя е да „събира, опазва, реставрира и предоставя условия за използването на аудиовизуална информация от всякакъв вид и върху всякакъв материален носител“. В случая се предвижда да се обединят усилията на Българската национална филмотека с тези на Българското национално радио и на Българската национална телевизия, без да се засягат „производствените нужди на тези институции“.⁴³

Препоръка за проучване на възможностите за създаване на обединен архив за филми и телевизионни материали, където да се включат и материалите на радиото съдържа и докладът на д-р Волфганг Клауе, консултант в Съвета на ЮНЕСКО, който е в България, за да проучи състоянието на Българската национална филмотека през юли 1994 г. Сред мотивите за обединено съхранение на аудиовизуалните документи, д-р Клауе изтъква несъмнената икономичност, която се постига чрез осигуряване на едно хранилище, вместо на три отделни институции.⁴⁴

Съвременният облик

На настоящия етап Българската национална филмотека е държавен културен институт с национално значение, с права и отговорности по провеждане на държавната политика в областта на „колекционирането, съхранението, реставрацията и опазването на движещите се образи, както и за популяризиране и разпространение на киноизкуството и кинематографичната култура.“⁴⁵ Така определените функции и задачи са доразвити и детайлизирани в действащия и утвърден през 1995 г. Правилник на Българската национална филмотека, основан на Закона за Държавния архивен фонд и на Статута на Международната федерация на филмовите архиви.

При всички лутания и превратности, структурни, организационни и кадрови проблеми Държавният киноархив или още Българската национална филмотека полага усилия да изпълни основното си предназначение – да съхрани и предаде във времето и в пространството националното кинодокументално богатство на България. В резултат на постоянните усилия за попълване на фондовете и същевременно наследявайки кинодокументите от Държавния киноархив и музей, днес в Българската национална филмотека е събрана образната, видимата памет, запечатана върху кинолента. Сред най-старите и „пощадени“ от времето ленти са „Откриването на ВНС в Търново през 1911 г.“; кинохрониките от Балканската война, Деветоюнският преврат, Атенатът в „Св. Неделя“ 1925 г. и др. В пълнота е запазена кинохрониката след 1941 година, създавана първоначално от Фондация „Българско дело“, а по-късно от „Българска

кинематография“. Броят на съхранените заглавия надминава 15 хиляди – български игрални, документални, научно-популярни и анимационни, кинопрегледи и копия на чуждестранни филми. Всички те са общодостъпни и приведени в известност чрез професионално съставени справочници.

Post scriptum

Контурите на архивното пространство, в което се формира Българският държавен киноархив очертават двата закона за киното от 40-те години⁴⁶, двете институции – „Българско дело“ и „Българска кинематография“, и двете професионални сдружения – Съюз на филмовите дейци и Дом на кинодейците в продължение на близо две десетилетия – между 40-те и 60-те години на 20 век. Въпреки относително късно появилата се специализирана архивна структура, „пощадената“ от времето българска историческа кинопамет е съхранена и достъпна. За нейното физическо опазване и постоянно архивно съхранение и за улесненото ѝ ползване вече е открита „панацея“ – компютърните технологии. Предстои да бъде извървяна тази стъпка към „вечността“ на кинодокументалните свидетелства с помощта на неограничени възможности за ретроконвертиране на българското кинонаследство.

Марияна Пискова

¹ Европейските филмотеки се създават през 30-те години на 20 век, а през 1938 г. се учредява Международната федерация на филмовите архиви FIAF.

² Изключение в този смисъл е публикацията на М. Пискова в ИДА, кн. 80 от 2000 г., с. 90-205., в която намират място част от документите на Фондация „Българско дело“, вкл. и тези, които отразяват формирането на Държавния фото- и Държавния киноархив. Вж и в Сборник в чест на проф. Шопов „История, образование, континуитет и промяна“, Благоевград, 2003 г., съобщението на М. Пискова „Фондация „Българско дело“ (1941-1948) – идеи и предпоставки за създаване на държавен фото- и държавен киноархив“, с. 101-110.

³ Вж по-подробно М. Пискова. Из документалното наследство на Фондация „Българско дело“. ИДА, кн. 80, 2000 г., с. 90-205.

⁴ ЦДА, ф. 284 к, оп. 4, а.е. 87, л. 13-18

⁵ Пак там, л. 291

⁶ Пак там, л. 292

⁷ Пак там, л. 24-33

⁸ Кинопрегледи продължават да се създават и да се опазват и след 1948 г. до 80-те години на 20 век, но вече от новото Държавно предприятие „Българска кинематография“.

⁹ Закон за кинокултурата, публикуван в „Държавен вестник“ № 235 от 14 октомври 1946 г. Това е вторият закон в историята на българското кино. Първият е от 1930 г. – Закон за кинематографите, а преди него киноматерията нормативно се урежда в „Правилник за контрола на кинематографичните филмови произведения в Царството“

¹⁰ Вж. Янакиев, Ал. Създаване на Българската държавна социалистическа кинематография. Кино и време, С. 1984, с. 30-74; Същият, 100 години филмов процес. Личности, филми, салони. С., 2003.; Р. Спасов, Култура, бр. 15, 16.04.1999.

¹¹ От запазените бележки на Съвета по законодателство, отправени към вносителите на проекта от Министерството на пропагандата, проличава, че се оспорва правото на Фондация „Българско дело“ като частно-правна институция да завежда държавната киноархива. Вж ЦДА, ф.2, оп.1, а.е.1, л. 57-58.

¹² ЦДА, ф.136, оп. 1, а.е. 328, л. 99.

¹³ Пак там, л. 93.

¹⁴ Пак там, оп. 3, а.е. 5, л. 37.

¹⁵ сп. „Кино и фото“, бр. 14 от 1947 г., с. 7.

¹⁶ Пак там.

¹⁷ Вж. Александров, Ал 20 години социалистическо кино хронологични дати, Киноизкуство, 1964, № 9, с. 87; същият, Българското национално кино до национализацията 1944 -1948. Киноработник, 1979, с. 24

¹⁸ Закон за кинематографията, Държавен вестник, № 78 от 5 април 1948 г.

¹⁹ Според чл. 4 от Закона за кинематографията се „национализират и остават собственост на държавата, т.е. общонародна собственост следните филмови предприятия 1.„Победа филм“ о.о.дружество София; 2.Филмова лаборатория Йото Йотов – София; 3.Филмово ателие на „Рила–филм“ – София; 4.Събирателно дружество „Светлина“ – София; 5.„Арс филм“ – София.“

²⁰ Щатната таблица е одобрена от Министерския съвет на 14.09.1948 г. Вж ЦДА, ф. 136, оп. 3, а.е. 109, л. 66-67.

²¹ Янакиев, Ал. Българско кино А-Я. Енциклопедия

²² Янакиев, Ал. Синема. Вг. 100 години филмов процес. Личности, филми, кина. С., 2003, с. 33

²³ ЦДА, ф. 455, оп. 1, а.е. 3, л. 80

²⁴ Пак там, ф. 383 Историческа справка на Управление на кинематографията

²⁵ Пак там, ф.405, оп. 6, а.е. 32, л. 64

²⁶ сп. Кино и фото 1949, кн. 6, с. 4.

²⁷ ЦДА, ф. 136, оп. 11, а.е. 523, л. 2

²⁸ Пак там, ф. 455, оп. 1, а.е. 3, л. 62-63

²⁹ Пак там, л. 72

³⁰ Пак там, л.72-81

³¹ Пак там, ф. 468, оп. 1, а.е. 1, л. 22; а.е.3, л. 2

³² вж ЦДА, ф.405, оп. 1, а.е. 32, л. 49, 66.

³³ Освен споменатия правилник за движението, съхранението и начина на употреба на филмотечните материали са утвърдени още: Правилник за устройството и задачите на службите в Управлението на кинематографията и устройствени правилници – на студиите за игрални; хроникални и документални; научно-популярни и мултипликационни филми; на Разпространение на филми и на Централно управление „Кинификация“ и Правилник за устройството и дейността на кино- фотоинститута.

³⁴ Студия за игрални филми, Студия за документални и хроникални филми и Студия за научно-популярни и анимационни филми.

³⁵ За нормативна основа, послужила за създаването на Държавния киноархив се приема Постановление № 91 на Министерския съвет от 31.01.1952 г. и конкретно текстът на чл. 18. Като начална дата за киноархива се посочва 21.01.1959 г., когато е издадена заповед на Министерството на просветата и културата за задачите и на киноархива. Тази заповед не се намира в Централния държавен архив, защото е оставена заедно с други заповеди в посоченото министерство. За съжаление заповедта не беше открита и в учреденския архив на Министерство на образованието и науката. Всъщност, архивът е учреден още през 1958 г. за което свидетелстват редица запазени архивни документи. Така например, на 10.10.1958 г. министърът на културата и просветата Ж. Живков се обръща с писмо до министър-председателя за участие на „Българска кинематография“ в подбора за „най-хубавия филм на всички времена“ (12–18.10.1958 г. в Брюксел). В писмото се споменава, че участието „ще е полезно за младия ни архив“. Предвижда се също така съставянето на доклад за досегашната дейност на музея на киното и перспективите за развитието на новосъздаващия се филмов архив. (ЦДА, ф. 468, оп. 2, а.е. 8, л. 122-123). Друг пример - на 20.01.1959 г. е заведен в деловодството на Министерския съвет доклад на министъра на просветата и културата – Ж. Живков до председателя на Министерския съвет за разрешаване на Държавния киноархив да членува в Международната федерация на филмовите архиви (ФИАФ). Самото разрешение е получено под формата на Разпореждане на Министерския съвет № 110 от 28.01.1959 г. (вж ф. 136, оп. 29, а.е. 104, л. 1-4) и т.н.

³⁶ ЦДА, ф. 383, оп. 12, а.е. 7, л. 120-126.

³⁷ Пак там, ф. 468, оп. 3, а.е. 11, л. 39; а.е. 88, л. 93-94

³⁸ Пак там, ф. 383, оп. 2, а.е. 8

³⁹ Главно управление на архивите, Методически кабинет. НЛ № 221

⁴⁰ Концепцията е утвърдена с Разпореждане № 214 на БМС на 31 май 1972 г. Вж Архивен преглед, 1972

⁴¹ Според проекта на новия закон за архивите Българската национална филмотека попада в категорията на специализираните архиви.

⁴² По-ранен пример е докладът на директора на БНФ Георги Стоянов-Бигор до председателя на Комитета за изкуство и култура Л. Живкова с предложение от 1 юли 1976 г. Българската

национална филмотека да се преустрои в Главна дирекция за кино-фото-фонодокументи, като запази названието си. Вж ЦДА, ф. 753, оп. 1, а.е. 2

⁴³ Текущ архив на Главно управление на архивите за 1991 г.

⁴⁴ Пак там, 1994 г.

⁴⁵ Статутът на БНФ е определен по силата на ПМС № 128 от 11.07.1994 г., (Д.В., бр. 59 от 22 април 1994 г.) и потвърден в Закона за закрила и развитие на културата (Д.В., бр. 50 от 1 юни 1999 г.) и Наредба за придобиване и отнемане на статут на държавен и културен институт с национално значение. Според публикувания през декември 2003 г. Закон за филмовата индустрия (Д.В. бр.105 от 02.02.2003 г.) „дейността по съхраняването на филми се осъществява от Българската национална филмотека като държавен културен институт с национално значение“.

⁴⁶ Законът за кинокултурата от 1946 г. и Законът за кинематографията от 1948 г.

Българският държавен киноархив

Резюме

Българската национална филмотека се създава в края на 50-те години на 20 век, повече от двадесет години след първите европейските филмотеки и синематеки. Въпреки че Законът за кинокултурата предвижда учредяване на държавен киноархив още през 1946 г., специализиран отдел в „Българска кинематография“ се обособява едва през 1958 г. Началото на сбирката от кинодокументи е поставено във Фондация „Българско дело“ – пропагандната структура на българските правителства в периода 1941-1948 г. В основата на сбирката са седмичните кинопрегледи, запазени и до днес. Други постъпления осигурява филмовият музей, основан през 1948 г. и ръководен от създателя на първия български игрален филм Васил Гендов. След национализацията на българската кинематография през 1948 г. към сбирката се причисляват и кинодокументите от частните кинопредприятия.

През 1959 г. киноархивът е приет за член на Международната федерация на филмовите архиви (FIAF), а от 1963 г. получава статут на самостоятелна институция с наименование – Българска национална филмотека.

Въпреки сравнително не малкото изследвания по история на киното в България, липсва разработка за възникването и формирането на българския киноархив. В този смисъл настоящото проучване представя малко известни архивни данни за институционализирането на филмовата сбирка и допълва представата за Българската национална филмотека като специализиран архив за кинодокументи.

BULGARIAN STATE MOVIES ARCHIVE

Abstract

Bulgarian National Film Library was created in the late 50-ies of the 20th century, more than 20 years after the first European film libraries and cinematheques. Almost the *Law on movies culture* makes provision concerning the foundation of state movies archives already in 1946 it was only in 1958 that a specialized division of Bulgarian cinematography had been established. The beginning of the movies' collection was put by *Bulgarian work Foundation*, the propaganda structure of Bulgarian governments between 1941 and 1948. The collection started with the week newsreel, kept up to now. The *Movies Museum* founded in 1948 and headed by Vasil Gendov, author of the very first Bulgarian film, provided additional films transfers. Since the nationalization of Bulgarian cinematography in 1948, the collection was enriched by films from private enterprises.

In 1958 the Movies Archive was admitted as member of the International Federation of Movies Archives (FIAF), and in 1963 it became autonomous institution entitled Bulgarian National Film Library.

Almost the comparatively not few studies on movies history in Bulgaria, there was no work on the formation of Bulgarian Movies Archive. Therefore this study represents too little known archival data about the becoming of the movies collection an institution. It adds the idea of Bulgarian National Film Library as specialized movies archives.

Българският държавен киноархив

Илюстрации (от диска)

№3

Емблемата на Фондация „Българско дело“, поставяна в началото на кинопрегледите от 1941 до 1944 г.

№7

Васил Гендов – пробна снимка за ролята на Българан в неговия първи филм „Българан е галант“. Тъй като този първи български игрален филм не е запазен, снимката е единствената изобразителна следа от *началото*...

Резервни:

№1

Ателието на Фондация „Българско дело“ – монтажните маси и сцена от филма „Стойне у костенурка“